

Warszawa, 7 września 2023

dr hab. Agnieszka Wołowicz

Wydział Pedagogiczny

Uniwersytet Warszawski

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Celiny Kameckiej-Antczak, pt.: *Przypisywana a własna tożsamość obywatelska osób z niepełnosprawnością intelektualną*,
przygotowanej pod kierunkiem dr hab. Ditty Baczały, prof. ucz.
w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu**

Wprowadzenie

Tematyka przedłożonej do recenzji pracy wpisuje się w nurt badań z obszaru *disability studies*. W rozprawie Autorka koncentruje się, z jednej strony, na zagadnieniu obywatelstwa osób z niepełnosprawnościami, z drugiej – wypełnia dobrze rozpoznaną lukę dotyczącą konieczności jego redefinicji w odniesieniu do grupy osób z niepełnosprawnością intelektualną. Istotnie, jak wskazuje Autorka pracy, w licznych już badaniach (zarówno w Polsce, jak i na świecie), jak również w praktyce politycznej i działaniach społecznych wciąż obecna jest klasyczna definicja obywatelstwa oparta na złożonych cechach i zdolnościach jednostki, które okazują się wykluczające dla osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Rozprawa posiada układ typowy dla prac o charakterze empirycznym. Jest on poprawny, czytelny i logiczny. Na część teoretyczną dysertacji składają się dwa rozdziały (obejmujące 73 strony). Po niej następuje część metodologiczna i empiryczna (z sześcioma rozdziałami) oraz zakończenie mające na celu weryfikację przyjętych w badaniu ustaleń (łącznie te części pracy obejmują 94 strony). Całość została zawarta jest na 264 stronach maszynopisu w wersji uwzględniającej standardy dostępności

ps

informacyjno – komunikacyjnej plików tekstowych (wytyczne WCAG 2.1). Udostępnienie treści rozprawy, w tym przygotowanie wstępu w tekście łatwym do czytania (*easy-to-read*), w celu zapewnienia osobom z niepełnosprawnością intelektualną dostępu do opracowanych wyników, jest ogromnym walorem recenzowanej pracy.

Teoretyczne podstawy badań

Część koncepcyjna pracy zawarta została w dwóch rozdziałach: *Niepełnosprawność w ujęciu interakcyjnym* oraz *Obywatelstwo w ujęciu interakcyjnym*, których tytuły wskazują na osadzenie teoretyczne dysertacji, wyznaczone przez ramy interakcjonizmu symbolicznego.

W rozdziale pierwszym teoretycznych podstaw badań własnych Autorka skoncentrowała się na ustaleniach terminologicznych dotyczących szeroko pojętych możliwości kształtowania się obywatelstwa u osób z niepełnosprawnością intelektualną. Pani magister Celina Kamecka-Antczak wyraźnie wskazuje na uwikłanie sytuacji osób z niepełnosprawnością intelektualną w skomplikowany system kulturowych znaczeń, w mechanizmy społecznego pozycjonowania, w problemy środowiskowej i instytucjonalnej opresji, w procesy wykluczenia i wyznaczania terytorium akceptowanej dorosłej tożsamości. Analizując procesy kształtowania się tożsamości osób z niepełnosprawnością, korzysta z koncepcji piętna Goffmana, co nie jest wyborem zaskakującym, ale bez wątpienia zasadnym. Wysoko oceniam zastosowaną przez Autorkę strategię prezentowania teorii piętna, wskazującą na kolejne etapy jej rozwoju, dzięki czemu udało się zaprezentować rozróżnienia definicyjne pojęć takich jak: marginalizacja, dyskryminacja, stereotyp czy uprzedzenie. Doceniam zwłaszcza refleksje Autorki na temat opresyjnego działania normy. Rozważania dotyczące zastosowalności koncepcji Goffmana w teoretyzowaniu niepełnosprawności świadczą o dużej orientacji i świadomości teoretycznej Doktorantki.

Dokonując konceptualizacji pojęcia *niepełnosprawność intelektualna* Autorka słusznie dostrzega progres ewolucji w postrzeganiu człowieka z niepełnosprawnością, wskazując na aktualne definicje (w tym definicja AAIDD, czy DSM-V) i modele postrzegania

ps

niepełnosprawności. Trafnie też próbuje połączyć konsekwencje przyjęcia przez Nią modelu systemowo – ekologicznego z badaną problematyką.

Niewielkie wątpliwości budzi we mnie podrozdział 1.5, pt. *Kształtowanie tożsamości osób z niepełnosprawnością intelektualną w Polsce*. Po pierwsze, tytuł rozdziału sugeruje, że czytelnik będzie mógł się dowiedzieć, jakie warunki społeczno – polityczne Polski wpływają na proces kształtowania się tożsamości tej grupy osób. Wskazałabym tu chociażby na postsocjalistyczną tradycję instytucjonalną, przyzwolenie na segregację i opiekuńcze (a nie upodmiotawiające) traktowanie, brak rozwiniętego ruchu niezależnego życia. Dodać należy, że treści te nie są nieobecne w rozprawie, znajdują się w części analitycznej. Po drugie, nie do końca zrozumiała jest dla mnie argumentacja dotycząca wyboru najistotniejszych, jak pisze Autorka, dla tematyki dysertacji aktów prawnych obowiązujących w Polsce. Można dyskutować czy wpływ wymienionych zapisów legislacyjnych został omówiony wystarczająco dogłębnie. Sformułowane uwagi polecam do przemyślenia przez Autorkę. Nie mają jednak wpływu na pozytywną ocenę całości tej części dysertacji.

W rozdziale drugim części teoretycznej Doktorantka dokonuje krytycznej analizy dostępnych koncepcji obywatelstwa, wskazując na ich wykluczające konsekwencje dla osób z niepełnosprawnością intelektualną, wynikające z normatywnych sposobów definiowania cech obywatela. Propozycją odpowiedzi na poczynione zarzuty jest, zdaniem Autorki, próba zdefiniowania obywatelstwa poprzez koncepcję *przyjmowania roli* rozwiniętą przez przedstawicieli interakcjonizmu symbolicznego, co uważam za bardzo trafne. Za szczególnie wartościową poznawczo uznaję implementację koncepcji obywatelstwa do filozofii niezależnego życia (*independent living*) oraz na wskazanie rozwiązań wspierających osoby z niepełnosprawnością intelektualną w dorosłym życiu (m.in. wspieranego podejmowania decyzji, wsparcia w realizacji ról rodzicielskich, mieszkalnictwa wspomaganego, zatrudnienia wspomaganego i asystencji osobistej, wciąż w większości nie będących rozwiązaniami systemowymi).

Ustalenia terminologiczne dotyczące powyższych pojęć oddają obecny stan rozważań nad zagadnieniem w literaturze polskojęzycznej, jak i anglojęzycznej. Uznaję zatem, że przedstawione w tym fragmencie pracy informacje odpowiadają obecnemu

Wsk

stanowi wiedzy w tym zakresie, przedstawione zostały w sposób czytelny z dobrą kwerendą literatury. Podsumowując, część teoretyczna bardzo mnie przekonuje. Spełniając wymogi budowania teoretycznych ram badań własnych w rozprawach doktorskich, nie jest zwykłym raportowaniem aktualnego stanu wiedzy. Nie ma ona, co często zdarza się młodym badaczom, charakteru wyłącznie przeglądowego czy sprawozdawczego, ale jest napisana z zacięciem teoretycznego poszukiwania właściwym badaczom stawiającym odważne tezy i demaskującym ograniczenia istniejących teorii.

Koncepcja badań własnych

Koncepcja badań własnych została zaprezentowana w rozdziale trzecim składającym się z trzech podrozdziałów. Dokonany przez Doktorantkę wybór paradygmatu interpretacyjnego i konsekwentne zastosowanie interakcjonizmu symbolicznego jako perspektywy metodologicznej uważam za poprawny i w pełni uzasadniony.

Na wstępie recenzji tej części pracy warto zauważyć, w kontekście walorów pracy, podjęcie się przez Autorkę bardzo trudnego zadania, jakim jest realizacja badań partycypacyjnych, mających dla osób z niepełnosprawnością intelektualną istotne znaczenie emancypacyjne. Podoba mi się konsekwencja Doktorantki w prowadzeniu narracji i dokonywaniu wyborów teoretycznych i badawczych mających na celu upodmiotowienie osób z niepełnosprawnością. Świadczy to zarówno o poszukiwaniu optymalnej drogi poznania interesującego ją zagadnienia, jak i szacunku badaczki w doświadczaniu świata osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Doktorantka, zgodnie z metodologią badań partycypacyjnych, formułuje dwa rodzaje celów: naukowy (*poznanie, w jakiś sposób dorosłe osoby z niepełnosprawnością intelektualną postrzegają siebie w roli obywateli i jak uważają, że są w tej roli postrzegane przez innych*, s. 86) i społeczny (*zmiana świadomości uczestników i uczestniczek projektu*, s. 86). Przeprowadzone przez nią wywiady były częścią projektu z edukacji obywatelskiej dla pełnoletnich uczniów szkół specjalnych przysposabiających do pracy. Z powodu pandemii COVID-19 badania zostały przeprowadzone zdalnie, co jest szczególnym

Wsk

wyzwaniem w przypadku grupy osób z umiarkowaną i znaczną niepełnosprawnością intelektualną.

Na podkreślenie zasługuje bardzo wnikliwa analiza ryzyka dokonana przez Doktorantkę. Przygotowanie się do realizacji badania w taki sposób, aby maksymalnie zredukować konieczność zaangażowania rodzica lub opiekuna, przygotowanie materiałów wizualnych w sposób minimalizujący ryzyko utraty uwagi, umożliwienie swobody wypowiedzi osobom uczestniczącym w badaniu, spotkania wstępne mające na celu zbudowanie zaufania do badaczki, stworzenie listy wskaźników zachowań, które mogłyby być sygnałem do zrobienia przerwy lub zakończenia wywiadu – to tylko niektóre z opisanych przez Autorkę pracy możliwe wyzwania w badaniach z osobami z umiarkowaną i znaczną niepełnosprawnością intelektualną. Niezwykła wnikliwość Autorki widoczna jest również na etapie opisu przebiegu badania oraz opisu realizowanych etapów tematycznej analizy danych, co nie tylko czyni go transparentnym, ale również wyraźnie wskazuje na doświadczenie Doktorantki w kontakcie z osobami z niepełnosprawnością intelektualną.

Wyrażając opinię globalną na temat koncepcji badawczej zaprezentowanej w rozdziale trzecim stwierdzam, że jest ona poprawna metodologicznie. Mimo to, chciałabym wskazać na pewne wątpliwości. Po pierwsze, brakuje wyraźnie wyodrębnionych celów badania. W tekście można znaleźć informację o celu naukowym i praktycznym, nic natomiast nie wiadomo o sformułowanych celach szczegółowych. Pod względem poznawczym celu głównego oceniam pozytywnie, aczkolwiek jego prezentacja budzi moje zastrzeżenia. Zapewne można byłoby zatem uzupełnić tekst o ten opis. Po drugie jako czytelniczka, chciałabym dowiedzieć się czegoś więcej o badanych osobach. Po trzecie, bardziej zasadne wydaje mi się umieszczenie podrozdziału 4.1. *Porządkowanie danych surowych* w części metodologicznej. Uwagi te dotyczą wyłącznie niedoskonałości opisu. Każdy autor projektu badawczego ma prawo dokonywać dowolnych wyborów metodologicznych, konieczne jest jednak ich dokładne przedstawienie i uzasadnienia. Sugeruję uzupełnienie tych informacji, w ewentualnych planach wydawniczych pracy, gdyż jej tematyka jest ważna w kontekście projektowania działań obywatelskich, inspirująca nie tylko w obszarze refleksji, ale i planowania przez innych autorów badań

WS

w ramach zagadnienia. Nie zmienia to pozytywnej oceny części metodologicznej, zwłaszcza w odniesieniu do przygotowania badania nakreślonego tytułem pracy. Przyjęty schemat badań partycypacyjnych traktuję jako element nowatorski w obszarze badań nad zagadnieniem i potwierdzający wartość przedstawionego projektu badawczego.

Wyniki badań

W części empirycznej pracy Autorka przedstawia szereg interesujących danych z wyników badań własnych. W poszczególnych podrozdziałach Doktorantka na wstępie prezentuje dane z przeprowadzonych analiz, po czym przedstawia krótką dyskusję wyników. Całość pracy zamyka zakończenie zawierające interesującą, wielowątkową weryfikację przyjętych ustaleń. Zdecydowanie pozytywnie oceniam tę część, skłania ona do refleksji, ale również podejmowania kolejnych badań nad zagadnieniem. Pozytywnie oceniam przyjętą strukturę, jej układ jest logiczny i przejrzysty.

Zgodnie z dokonaną kodyfikacją zebranych danych, Autorka wygenerowała pięć pojawiających się motywów tematycznych: *Ja, Inni, Patriotyzm, Sprawstwo, Aktywność obywatelska*, by następnie wokół nich skoncentrować kategorie do dalszej pogłębionej analizy treści.

Osoby biorące udział w badaniu postrzegają siebie jako wspierające dla bliskich osób, uczestniczące we wzajemnej relacji wsparcia i pomocy, co przeczy istniejącym stereotypom w postrzeganiu tej grupy osób. Analiza danych wskazuje również zaangażowanie Rozmówców w wykonywanie różnych ról społecznych. Jak zauważa Autorka, wielość sytuacji społecznych, w których uczestniczymy, implikuje wielość tożsamości, jakie posiadamy (s. 112). W tym kontekście bardzo zaniepokoił mnie wątek rozważań dotyczących identyfikacji osób uczestniczących w badaniu z własną niepełnosprawnością. Co ciekawe, Rozmówcy opisywali tę przynależność poprzez doświadczenia interakcyjne, związane z rozpoznawaniem własnych słabości w kontekście spełniania społecznych oczekiwań oraz ograniczeń w kontekście realizacji pożądanых aktywności (s. 113). Z przeprowadzonych analiz wynika również, że społeczna tożsamość osób biorących udział w badaniu kształtuje się wokół

aktywizowanych interakcji, zatem najczęściej w przestrzeniach społecznych rodziny i szkoły. Zasmucający jest fakt, że niezmiennie, mimo zmiany w postrzeganiu osób z niepełnosprawnościami, ta część tożsamości budowana jest wyłącznie w oparciu o zidentyfikowane cudze oczekiwania (s. 124). Fakt ten zostaje bardzo trafnie skomentowany przez Doktorantkę, która wskazuje na pewną fasadowość procesu emancypacji tej grupy. Z jednej strony posiadane przez nich obowiązki i podejmowane aktywności mogłyby świadczyć o sprawczości i podmiotowym traktowaniu, z drugiej strony jednak wciąż podejmowane są starania, by zachować się właściwie i być podporządkowanym (s. 126), zatem wynikające z poczucia obowiązku.

W analizach dotyczących poszukiwania posiadanej przez uczestników badania koncepcji obywatelstwa również dostrzegam niezwykle wartościowe wątki. Przykładem jest chociażby rozumienie obywatelstwa w kontekście powinności i obowiązków a rzadziej w odniesieniu do praw (s. 128). Jest to zbieżne z tradycyjnym definiowaniem patriotyzmu. Również tutaj – w odniesieniu do prawa i obowiązków obywatelskich – wybrzmiewa głównie wątek znaczenia poczucia obowiązku dla kształtowania się tożsamości (s. 133). O ile osoby biorące udział w badaniu potrafili wypowiedzieć się o obowiązkach w kontekście własnych doświadczeń, odnosząc się bezpośrednio do siebie, o tyle rozmowy o prawach miały bardziej abstrakcyjny charakter (s. 136).

Także w analizach tematycznych w obszarze *sprawstwa* znajduję interesujące wątki i implikacje dostarczające solidną podbudowę pod społeczną dyskusję w tym temacie. Autorka starała się ustalić, jakimi obszarami rzeczywistości społecznej swobodnie zarządzają Jej rozmówcy i kto ustala granice tych obszarów. Niezwykle wartościowe są wnioski dotyczące tego, że obywatelstwo dotyczy nie tylko partycypacji politycznej, ale także możliwości dochodzenia swoich praw i korzystania z nich w codziennym życiu (s. 143).

Generalnie zdecydowanie pozytywnie oceniam część analityczną pracy. Doktorantka zgromadziła wartościowy zbiór danych, dokonała poprawnych analiz tematycznych, zaprezentowała je w sposób przejrzysty, a przede wszystkim umiejętnie je wyjaśniła. Szczególnie wysoko oceniam dyskusję wyników badań ukazujące wysoki

Wot

poziom wiedzy Doktorantki oraz umiejętności porównywania, wnioskowania i osadzania danych w szerszych kontekstach teoretycznych.

Podsumowując, część empiryczna pracy dostarcza licznych interesujących danych, które stanowić mogą podstawę do kontynuowania badań nad zagadnieniem. Ich wartość postrzegam zatem tak w obszarze naukowym – poszerzenie wiedzy w ramach dyscypliny, jak i praktycznym związanym ze wspieraniem działań na rzecz podnoszenia jakości edukacji obywatelskiej dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną. Doceniam i podkreślam nowatorstwo badań w warstwie metodologicznej, związane z prowadzeniem badań partycypacyjnych.

Podsumowanie - ocena rozprawy doktorskiej

Celina Kamecka-Antczak przygotowała i poprawnie zrealizowała wartościowy projekt badawczy. Doceniam jego konstrukcję i walor wynikający z badań partycypacyjnych. Chociaż zawiera on pewne braki i niedostatecznie przejrzyste prezentacje niektórych jego elementów, to globalnie jego poprawność nie budzi żadnych wątpliwości. Pozwolił on na zebranie zajmującego zbioru danych. Zostały one szczegółowo przedstawione, omówione i wyjaśnione w ostatniej części pracy – część tę opiniuję jako szczególnie wartościową, nie tylko pod względem poznawczym, ale także przejrzystej konstrukcji i dojrzałej dyskusji z wykorzystaniem wielu trafnie dobranych źródeł. Podkreślam nietuzinkowość teoretyczną, stawianie pytań i dzielenie się wątpliwościami. Ta część pracy przekonała mnie do wyróżnienia rozprawy jako szczególnie wartościowej i wnoszącej oryginalną wiedzę w badanym obszarze wpisującą się również w proces konstruowania teoretycznych podstaw badań w obszarze *disability studies*.

Biorąc pod uwagę poczynione uwagi stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Celiny Kameckiej-Antczak, pt. *Przypisywana a własna tożsamość obywatelska osób z niepełnosprawnością intelektualną*, spełnia wymagania stawiane w obowiązujących przepisach rozprawom doktorskim i wnoszę na tej podstawie o dopuszczenie Jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Agnieszka Wołoszewska